

R E C E N Z I J A

MONOGRAFIJA APIE LIETUVIŲ DIASPORĄ IR JOS IDEOLOGIJA

Antanas Adomėnas. *Lietuvių diaspora. Nuo Karaliaučiaus iki Čikagos*. Kaunas: Pasaulio lietuvių centras, 2023. 326 p.

2023 m. Pasaulio lietuvių centras išleido istoriko, žurnalisto, humanitarinių mokslų daktaro Antano Adomėno monografiją *Lietuvių diaspora. Nuo Karaliaučiaus iki Čikagos*. Tai yra trečiasis šios knygos leidimas. Pirmasis knygos leidimas buvo išleistas 1990 m. anglų kalba (*Lithuanian Diaspora: Königsberg to Chicago*, JAV, Merilando valstija, Lanhamas). Autorius gimė politinių emigrantų šeimoje Vokietijoje. JAV baigė žurnalistikos bei istorijos ir sociologijos bakalauro, vėliau – edukologijos magistro studijas. Dirbo žurnalistu ir mokytoju. 1982–1989 m. dėstė Čikagos universitete, čia 1986 m. apgynė filosofijos daktaro laipsnį. Jo disertacijos tema „Lietuvių diaspora. Nuo Karaliaučiaus iki Čikagos“, o specialybė – lyginamoji intelektualinė istorija. Tyrinėdamas lietuvių mentaliteto istoriją, autorius norėjo įvertinti ir savo kartą, kurios tėvams teko bėgti iš okupuotos tėvynės nuo persekiojimo ir susidorojimo grėsmės.

Monografijos objektas – lietuvių diaspora ir jos ideologija, padėjusi išsaugoti savo tapatybę. Monografijoje tyrinėjama lietuvių ideologinė kova prieš asimiliaciją. Tyrimo tikslas – „apibrėžti tą „nematomą vertybių konfigūraciją“, leidžiančią suprasti lietuvių tautiškumo pajautą – tautiškumą, įkvėptą lingvistinio nacionalizmo ir susiformavusių etniniu pagrindu“ (p. 20). Autorius analizuoja tautinės tapatybės ištakas, pirmosios – 1867–1914 m. bangos ir antrosios – po Antrojo pasaulinio karo į JAV atvykusių lietuvių emigrantų ypatumus, jų pastangas priešintis asimiliacijai ir išlaikyti lietuviškumo šaknis. Knygos viršelis iliustruotas istorine fotografija „1940 m. spalio 15 d. Amerikos lietuvių taryba Baltuosiuose rūmuose susitiko su JAV prezidentu Franklino D. Ruzveltu“. Susitikimo metu JAV prezidentas deklaravo, kad JAV nepripažįsta Baltijos valstybių okupacijos ir šia JAV pozicija buvo remiamasi kovojant dėl šių šalių nepriklausomybės.

Monografiją sudaro įvadas, 7 skyriai, išvados, bibliografija, priedai ir pavardžių rodyklė.

Pirmame skyriuje „Lietuvių tautiškumo prieigos“ mokslininkas tyrinėja tautiškumą kaip savimonės formą, tautiškumo raidą Rytų Prūsijoje, Karaliaučiaus universiteto mokslininkų įtaką lietuvių kalbos tyrinėjimams, filologijos poveikį tautiškumo genezei – Karaliaučiaus ir Rusijos universiteto mokslininkų susidomėjimą lietuvių kalba, polonizacijos ir rusifikacijos padarinius, vyskupo Motiejaus Valančiaus reikšmę tautinės savimonės ugdymui.

Antrame skyriuje „Lietuvių bendruomenės Čikagoje atsiradimas“ A. Adomėnas rašo apie lietuvių emigraciją į JAV 1868–1914 m., pirmųjų lietuvių kolonijų susidarymą, išryškina Jono Šliūpo bei kunigų Antano Miluko, Antano Staniukyno ir Antano Kaupo vaidmenį JAV lietuvių tautinės tapatybės formavimuisi. Siekdamas iširti emigrantų ekonominį aktyvumą kuriant lietuvių bankus bei taupymo ir paskolų draugijas, A. Adomėnas įrašė pokalbius su taupymo ir paskolų draugijų valdybų nariais ir darbuotojais, panaudojo draugijų archyvinius dokumentus. Autorius konstatuoja, kad pirmosios lietuvių

emigrantų kartos dauguma buvo bemoksliai, jie gėdijosi savo kalbos. Pasirinkdami anglų kalbą jie neteko savo lietuviškos tapatybės, tačiau labai daug materialiai ir politiškai padėjo atsikuriančiai Lietuvos valstybei, kuri kėlė pasididžiavimo jausmą ir prisidėjo prie tautinės savimonės formavimosi. Šiame skyriuje autorius taip pat rašo apie lietuvių bendruomenės dalyvavimą JAV politinėje veikloje, ryšius su tėvyne, tačiau akcentuoja, kad pirmosios emigrantų bangos įsteigta Amerikos lietuvių taryba nesukūrė institucinės bazės, „kuri leistų išlaikyti etninės politinės organizacijos tęstinumą ir atėjus jaunajai kartai“ (p. 96).

Trečiame skyriuje „Antroji tremtinių į Vakarų banga“ analizuojama Jungtinių Tautų pagalbos ir atkūrimo administracijos (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration* – UNRRA) pateikta karo pabėgėlių statistika: UNRRA duomenimis, 1946 m. pabaigoje karo pabėgėlių stovyklose gyveno 57 154 lietuviai, Tarptautinės karo pabėgėlių organizacijos (*International Refugee Organization* – IRO) duomenimis – 57 495, Eugenijaus Kulišerio surinktais duomenimis – 65 000 (p. 103). Vinco Bartusevičiaus knygoje *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951* (2012) nurodytas didesnis lietuvių pabėgėlių skaičius – 80 000.

Knygoje atskleidžiama prievartinės repatriacijos politika. Autorius naudoja JAV prezidento Franklino Ruzvelto vertėjo Charleso E. Bohleno archyve, esančiame Franklino D. Ruzvelto bibliotekoje, saugomus Teherane vykusios konferencijos slaptuosius protokolus, kuriuose užfiksuota, kad JAV prezidentas „Sovietų Sąjungos naudai taip pat atsisako intereso išlaikyti Lietuvos, Latvijos ir Estijos politinį integralumą“ (p. 104). Lietuviai pabėgėliai pagrįstai galėjo bijoti, kad bus jėga grąžinti į okupuotą tėvynę, nes matė, kaip Kempteno stovykloje JAV kariai naudoja jėgą prieš ukrainiečius pabėgėlius: JAV kareiviai mušė ir šaudė žmones, kurie priešinosi deportacijai. Lietuviai suprato, kad ir jų laukia tas pats scenarijus. Autorius aprašo sovietų enkavėdistų apsilankymus pabėgėlių stovyklose, Amerikos lietuvių tarybos pastangas apginti lietuvius pabėgėlius ir reikalavimą peržiūrėti repatriacijos politiką. Nemažai dėmesio skiriama lietuvių tremtinių organizacijoms ir švietimui, Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo (BALF) įkūrimui ir veiklai organizuojant paramą lietuvių DP stovykloms ir jų imigraciją į JAV.

Ketvirtame skyriuje „Egzilio savimonė“ autorius išryškina ateitininkų lyderių įtaką lietuvių karo pabėgėlių bendruomenei: analizuoja ateitininkų judėjimo susikūrimą XX a. pradžioje, jų idėjinius principus, atskleidžia slavofilų filosofų poveikį Stasio Šalkauskio pasaulėžiūrai; S. Šalkauskio ir Antano Maceinos sampratą apie Lietuvos, kaip tarpininkės tarp Rytų ir Vakarų civilizacijų, misiją; prof. Kazio Pakšto „atsarginės Lietuvos“ viziją ir bandymus įkurti lietuvių karo pabėgėlių koloniją; Lietuvių chartos ištakas – Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto veiklą įkuriant Pasaulio lietuvių bendruomenę ir 1949 m. birželio 14 d. parengtą 13 punktų Lietuvių chartą. Pirmasis chartos punktas skelbė, kad „pasaulyje pasklidę lietuviai sudaro vieningą Pasaulio lietuvių bendruomenę“, antrasis skelbė apie lietuvių tautybės ugdymą ir perdavimą ateities kartoms, trečiasis – lietuvių kalbos išlaikymą, ketvirtasis – lietuviškų šeimų kūrimą, penktasis – tautinės kultūros puoselėjimą, šeštasis – apie kovą dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės, septintasis – apie lietuviškų mokyklų rėmimą, aštuntasis – apie lietuviškų draugijų kūrimą ir išlaikymą, devintasis – apie lietuviškos spaudos organizavimą ir rėmimą, dešimtas – apie istorijos ir tautinių papročių puoselėjimą, vienuoliktasis – apie tautinio solidarumo ugdymą, dvyliktasis įvardijo tautines spalvas – geltoną, žalią ir raudoną, kaip tautinę šventę – Vasario 16-ąją, akcentavo šūkį „Lietuviais esame mes gimę, lietuviais turime ir būt!, tryliktasis

skelbė apie lojalumą savo gyvenamam kraštui (p. 160–161). Autorius atkreipė dėmesį į Lietuvos chartos ir Ateitininkų federacijos ideologinį panašumą, kadangi prie Lietuvos chartos sukūrimo prisidėjo Mykolas Krupavičius.

Penktoje skyriuje aprašomas pasipriešinimo asimiliacijai institucijų kūrimas. Pagal Lietuvos chartos principus buvo reorganizuotos anksčiau atsikūrusios lietuvių organizacijos: Pasaulio lietuvių inžinierių ir architektų sąjunga, Pasaulio Lietuvos skautų sąjunga, Pasaulio lietuvių bendruomenė, Pasaulio lietuvių bendruomenės fondas, Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga. Analizuojamas jų vaidmuo puoselėjant lietuvių kalbą. Pavyzdžiui, Pasaulio lietuvių inžinierių ir architektų sąjunga vienijo 328 narius, gyvenusius JAV, Australijoje, Kanadoje, Brazilijoje ir Anglijoje, ir leido žurnalą *Technikos žodis*, kuris atliko informacinę ir kalbos vystymo funkciją, kurdamas naujus technikos terminus. Aptarta Pasaulio lietuvių bendruomenės mokyklų sistema: išanalizuota Kristijono Donelaičio, Dariaus ir Girėno, Maironio mokyklų veikla, pateikta diasporos mokyklų ir Lietuvos skautų lyginamoji analizė. Įdomi tema – 1968–1979 m. lietuvių kova su Čikagos arkivyskupijos vadovais dėl laidotuvių apeigų Šv. Kazimiero kapinėse laikantis lietuviškų tradicijų.

Šeštoje skyriuje nagrinėjama diasporos katalikiškoji tapatybė. Rašoma apie Adolfo Damušio įkurtą ateitininkų stovyklą „Dainava“ ir jos poveikį lietuvių puoselėjimui, kartu atskleidžiama, kaip ateitininkų vadų atsigręžimas į savo kilmę besidominčius amerikiečius ir anglų kalba leidžiami leidiniai *Bridges* ir *The Observer* privertė Pasaulio lietuvių bendruomenę nutolti nuo Lietuvos chartos gairių ir sudarė sąlygas asimiliacijai.

Septintoje skyriuje aptariamas lietuvių dalyvavimas organizuotoje JAV politinėje veikloje. Autorius kritikuoja dėl susiskaldymo neefektyvią Amerikos lietuvių tarybos veiklą. Jo atlikta organizacijų, priklausančių Amerikos lietuvių tarybai, vadovų apklausa atskleidė simbolinį organizacijų dalyvavimą tarybos veikloje. Paminėtas ir lietuvių indėlis JAV Respublikonų partijoje (Lino Kojelio veikla).

A. Adomėnas daro išvadą, kad lietuvių diasporos gyvybingumas rėmėsi „jos gebėjimu ar jo stoka suderinti savo ir dominuojančių amerikietiškujų įsitikinimų pamatinius principus“. Jo nuomone, „kadangi diasporos vadovai nesuprato savo pačių ideologijos, jie nesugebėjo užtikrinti lietuvių tautinės individualybės kerų“ (p. 258–261). Pasak autoriaus, diasporos ateitininkai neperdavė savo ideologijos jaunajai kartai. 1990 m. anglų kalba išleistoje knygoje A. Adomėnas rašė, kad lietuviškos diasporos išsaugoti neįmanoma, tačiau Lietuvai atgavus nepriklausomybę jis pakeitė nuomonę, kadangi pasaulio lietuviai turi galimybę atvykti į Lietuvą pas savo artimuosius, dalyvauti mokslo, švietimo ir kultūros mainų srityse.

Monografijos pabaigoje pateiktuose prieduose (jų 12) užfiksuota ne tik lietuvių emigrantų statistika, bet ir lietuviškų mokyklų ir darželių kūrimasis, asimiliacijos dinamika, lyginamoji analizė apie kai kurių lietuviškų mokyklų mokinių, skautų ir ateitininkų organizacijų narių lietuvių kalbos vartojimą, lietuviškų tradicijų saugojimą ir požiūrį į lietuvių, moksleivių vertybinius prioritetus. Knygą papildė diskas „Lietuvių charta 1949–1999–2019“ su filmuota medžiaga apie Lietuvos chartą ir ją kūrusius žmones. Archyvinė filmuota medžiaga yra vertingas istorinis šaltinis.

Tenka apgailestauti, kad monografijoje neišvengta istorinių netikslumų, kurie galbūt atsirado dėl vertimo klaidų. Pavyzdžiui, Lietuvos šaulių sąjungos įkūrėjas Vladas Putvinskis pavadintas Lietuvos savanorių kariuomenės kūrėju (p. 85); rašoma, kad Lietuvos okupacija įvyko 1940 m. birželio 14 d., o ne birželio 15 d. (p. 93); neteisingai

įvardyti Laikinosios vyriausybės nariai ir jų pareigos (p. 101); inteligentų įkalinimas Štuthofio koncentracijos stovykloje pavadintas trėmimu (p. 101) ir pan. Yra ir logikos klaidų: aprašant ateitininkų ideologo Prano Dovydaičio teiginius, rašoma, kad „ateitininkai yra ateistai, krikščionys, katalikai, išpažįstantys Dievą, Kristų, bažnyčią“ (p. 137). Be to, monografija nėra papildyta naujais tyrimais. Nepaisant šių pastabų, Antano Adomėno monografija apie lietuvių diasporą ir jos kovą dėl tautinės tapatybės išsaugojimo yra indėlis į Lietuvos istoriografiją.

Audronė Veilentienė